

УДК 141.7: 159.9.016.1] (44) "19/20"

## ТІЛО ЯК ТЕКСТ: СЕМІОТИКА ПОСТМОДЕРНІСТИЧНОГО РОЗУМІННЯ

Ольга Вербицька

*Львівський національний університет імені Івана Франка,  
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, Україна,  
e-mail: k\_filos@franko.lviv.ua*

Проаналізовано сучасне розуміння поняття тексту. Показано, як обґрунтовують зв'язок між тілом та текстом представники постмодернізму (М. Фуко, Ж. Бодріяр, Ж. Деріда, Ж.-Л. Нансі, Р. Барт). Розглянуто способи соціального конструювання тіла та його використання як метафори. Виокремлено дві групи постмодерністів залежно від того, як вони вирішують проблему тіла. Представники першої групи (М. Фуко та Ж. Бодріяр) вважають, що тіло повністю піддається декодуванню. Представники другої (Ж. Деріда, Ж.-Л. Нансі, Р. Барт) – прирівнюють тіло до нескінченного твору, однозначне прочитання якого неможливе. У підсумку запропоновано збагатити постмодерністичні концепції тілесності здобутками феноменологічної та християнської думки і наголосити на важливості особового аспекту.

*Ключові слова:* тіло, текст, семіотика, метафора.

Двадцятье сторіччя знаменувало перехід до переосмислення поняття тексту. Якщо традиційно текст асоціювали з більш-менш впорядкованою сукупністю написаного (надрукованого), то більшість сучасних літературознавців та філософів ширше розглядають це поняття. Тобто текст постає вже як "будь-яка послідовність слів (у семіотиці – знаків), зведена за правилами даної системи мови" [8, с. 677–678]. Такий семіотичний зріз по-своєму проінтерпретували представники постмодерністичної критики. Для них *все навколо постає як текст*, зокрема й тіло. Звідси "...стереотип нашого поводження з навколишнім світом наближається до читання, селективного дешифрування..." [2, с. 108]. Завдяки постструктуралістам (які становлять основу когорти постмодерністів), зокрема Ж. Деріди та Р. Барту, розширився діапазон застосування поняття "текст": у них це поняття "набуло радше метафоричної та описової, аніж пояснювальної цінності" [5, с. 417]. Отже, згідно з ними, наше відношення до світу є нічим іншим, як нескінченною інтерпретацією різноманітних знаків, які ми намагаємось прочитати. На наш погляд, саме тілоцентричність постмодернізму, тобто віднесення проблеми тілесності до найбільшої ваги завдань філософського дискурсу, зумовила формування двостороннього зв'язку між тілом і текстом.

У цьому контексті постають два питання, на які кожен із постмодерністів відповідає по-своєму. Перше питання стосується розуміння мови тіла: про що говорить тіло, якщо воно здатне говорити (чи більш у душі постмодернізму – про що воно пише, якщо здатне писати), чи можливо декодувати цю унікальну мову, чи існують певні правила та закономірності тілесної символіки? З іншого боку, постають питання причини та доцільності застосування постмодерністами тіла у ролі метафори.

**Мета статті** – відповіді на такі запитання з погляду постмодерністичної критики та виробити власну позицію щодо їхньої інтерпретації.

Тілесність як невід’ємний атрибут людського буття виражається у період ХХ – ХХІ ст. (так звана доба постмодерну) в кількох найважливіших модусах: біологічному тілі, тілі як індивідуальному переживанні, тілі як речі (товарові), віртуальному тілі (тілі у кібепросторі Інтернету), і, врешті, тілі як тексті. Сучасний світ поєднує маніпулювання візуальними технологіями, які використовують тіло як інструмент зваблювання споживача (реклама, мода, флеш-імідж), із зростанням відчуження від тіла в уявних світах власних та чужих текстів, зокрема Інтернет-гіпертексту.

Характерна риса постмодернізму – усвідомлення прихованого зв’язку, який існує між тілом і текстом. Такий зв’язок закорінений вже у семантичній площині французької мови, де “*corps*” – це не лише матеріальне тіло, але й друкований корпус, текст. Тіло як текст є носієм своєрідних “розділових знаків” (у цьому контексті можемо говорити про “пунктуацію” тілесності), тобто суспільних норм та заборон, виконуючи при цьому функцію маніпуляції. З іншого боку, лише позначене і прочитане тіло набуває сенсу (навіть оголеність може бути знаком для когось – знаком ганьби чи сексуальності).

Сучасних філософів тіло цікавить не лише як біологічний організм, але також як “поле знаків”, “сфера маніпуляції”, “текст комунікації”. Об’єктом їхніх зацікавлень є тіло, яке говорить і яке завжди перебуває у центрі соціальної вистави і соціального ринку. Для них тіло – це не лише набір рухів і жестів, які можна розглянути у межах психологічної науки, але й інструмент соціальної взаємодії, яка відбувається через візуалізацію індивідуальних та соціальних значень і дискурсивні практики. Кожна епоха, кожен дискурс пропонує свої правила прочитання тіла як тексту. Якщо в Середньовіччі головним правилом такого прочитання є уподібнення тілу Христа, то в ХХ ст. індивід дивиться на тіло як на засіб отримання задоволення.

Звісно, тіло як текст, і насамперед як соціальний текст, можна розглядати, починаючи з найдавніших часів існування людства. Ще особливості зовнішнього вигляду первісної людини виконували надзвичайно важливі соціальні функції розрізнення “свого” і “чужого”, причетності особи до тієї чи тієї соціальної групи (етносу, соціальної страти, вікової категорії), і ці функції залишаються діючими й тепер. Тіло отримує соціокультурне значення лише, коли мовить. Гола, подібна до немовляти, людина як “*tabula rasa*” мусить обрости соціальними позначками (від татуювання до жестів), аби набути цінності в суспільстві чи певній соціальній групі. Значимість тіла в тому, що саме воно забезпечує можливість будь-якої комунікації, як вербальної (за допомогою голосу та тексту), так і невербальної (за допомогою поз, жестів, одягу). Значна частина тілесних знаків, які спрямовані на соціальну комунікацію, виражають покору (уніформа ув’язнених), опір системі (“ірокези” панків) або престиж, високий соціальний статус (дорогі аксесуари “золотої молоді”). Проте постмодерністи, зокрема М. Фуко, Ж. Бодріяр, Ж. Дерида, Ж.-Л. Нансі, Р. Барт, не лише аналізують соціальні позначки, а й намагаються відповідати на питання, як відбувається їхнє нанесення та зчитування.

Нанесення написів на тіло здійснюється за допомогою усіх можливих практик – від одягу до татуювання. Завдяки цьому тіло як текст яскраво проявляє себе у сфері моди. На думку Ж. Бодріяра, мода як певна знакова система у процесі економічного

виробництва здатна нейтралізувати тіло, перетворювати його на манекен. Механізм моди зводиться до “бажання скасувати смисл, зануритися в чисті знаки, в грубу, безпосередню соціальність” [2, с. 153]. Отже, за Ж. Бодріаром, вдягаючись модно, особа несвідомо підтримує соціальну гру. Водночас на фоні масового споживання, що зводиться до соціального наслідування зразків моди, мисленник не помічає інший вимір моди. У цьому вимірі мода постає не лише результатом виробничого процесу, продуктом масового споживання, але також оригінальним твором дизайнера. Натомість тіло пересічного споживача, справді, часто перетворюється на річ, що підлягає маніпуляції. У рамках “фестивалізації” дійсності *тіло як річ (товар)* постає мінливим утворенням, вигляд якого постійно трансформується.

Більшість людей заради тілесної привабливості вдаються до різних процедур – від косметичних засобів до оперативного втручання. Їхня мета при цьому – забезпечити відповідність власного тіла ідеальному соціальному стандарту, “зразковому” тілу, яке максимально відповідає соціальним запитам. Вони зрідка задумуються над тим, що у цьому випадку стають жертвами соціальної маніпуляції. Інструментами маніпуляції виступають ЗМІ, сфера політики, моди, реклами та бізнесу, для яких нав’язування стереотипних вимог до тіла є чи не єдиним засобом економічного процвітання.

Соціальна символіка тілесного найяскравіше розгортається, коли тіло прагне вийти чи вимушене вийти за власні межі (сфера сексуальності та смерті). Стриптиз, який належить до першої сфери, постмодерністи трактують по-різному: від тези Р. Барта про стриптиз як соціально прийнятну форму виявлення небезпечної енергії лібідо до судження Ж. Бодріара про те, що сексуальність загалом – це результат соціокультурної семіотики. Так чи так сексуальність після сексуального розкріпачення ХХ ст. поступово втрачає значення *таємного тексту*, яким була до цього часу.

М. Фуко та Ж. Бодріар описали наслідування соціальних стереотипів та втрату здатності до самовираження – аномалії соціального конструювання. Проте їхнє вирішення мисленники бачать винятково в опорі соціальній маніпуляції. Для Ж. Бодріара альтернативою “симуляції” як хворобливо штучної дійсності є “символічний обмін”, процес взаємного дарування соціальних знаків, відомий у первісних спільнотах. Такий “символічний обмін”, за Ж. Бодріаром, має призвести до руйнування соціальної системи.

М. Фуко, аналізуючи процес набування тілом соціальних ознак у школі, сім’ї, армії, лікарні, в’язниці та в інших соціальних інституціях, зображує його як таке, що цілком підлягає дискурсивним практикам певної історичної епохи. Один дискурс змінюється іншим разом із наративами (метаповідями), залишаючи особу в колі постійних впливів. Влада зацікавлена у виробленні позначок, які стосуються уніфікації та покірливості індивіда. Як пише Л. Сафонік: “Закон обов’язково й завжди вписаний у тіло, інакше він втрачає силу закону” [10, с. 90]. Дискурс, за М. Фуко, повністю окупує свободу особи, заперечуючи будь-яку можливість її визволення: “... Гра знаків визначає місце, де зачепиться влада; наш соціальний лад не зазіхає на цілість індивіда, не калічить його, не здушує, не змінює, а ретельно виготовляє індивіда, дотримуючись тактики формування потрібних сил і тіл” [11, с. 271]. Своєрідною альтернативою цьому, згідно з М. Фуко, може вважатися концепція “підкування про себе”, запозичена мисленником з античної культури.

У деяких постмодерністів спостерігаємо наявність зворотного зв'язку між тілом і текстом. Тобто не лише тіло постає як текст, але й текст постає як один із видів тіла. Якщо кожен текст наповнений метанаративами, то єдине, що залишається, щоби їх уникнути, – це мовчання. Однією із форм виказування невимовного у постмодерністів є метафора, яка саме через це набуває для них особливого значення. Причина цього вбачається в загальному тяжінні постмодернізму до “поетичного мислення” та “поетичної мови”, на що вказує І. Льїн: “Саме поетичне мислення і характеризують сучасні теоретики постмодернізму як фундаментальну ознаку постмодерністичної чуттєвості” [6, с. 211]. Те, що постмодерністи стирають межі між художнім та філософським текстом, активно використовуючи метафору, є прямим наслідком їхньої принципової антиметафізичності.

Отже, розглядаючи тілесність, постмодерністи не обмежуються зведенням її до соціального буття, натомість тіло виступає у ще одній, новій для себе, ролі – метафори. Причому необхідно зазначити, що зацікавлення метафорою (зокрема метафорою тіла), спостерігаємо в тих філософів, які тяжіють до онтологічного трактування тілесності, як це відбувається у Ж. Дериди, Р. Барта, Ж.-Л. Нансі.

Р. Барт виправдовує застосування метафори тіла до тексту через називання деяких спільних рис, що стосуються як тіла, так і тексту. Наприклад, за філософом, механізми сексуальності та прочитання схожі, адже їхньою спільною рисою є отримання задоволення. Сутність останнього, на його думку, полягає у задоволенні бажання відкрити таємницю – відповідно таємницю тіла або таємницю тексту. Текст для Р. Барта – ще один вид тіла особи, а саме – еротичного: “Текст володіє людською подобою; можливо, це образ, анаграма людського тіла? Безсумнівно. Але йдеться саме про наше еротичне тіло” [1, с. 474]. Це – така форма буття інформації, що дає змогу відмежовувати автора і написане, на відміну від промовленого, що символізує злитість суб'єкта та його голосу.

У центрі міркувань Ж. Дериди та його послідовника Ж.-Л. Нансі, так само, як у Р. Барта, більшою мірою, ніж тіло, є текст: “Проблема душі й тіла, безсумнівно, вторинна щодо проблеми письма, однак вона постачає її метафорами” [4, с. 153]. Проте письмо вони розглядають як продовження тіла, адже тіло не може по-іншому виявляти себе, ніж “продовжуючись”. У творі “Corpus” Ж.-Л. Нансі пише про тіло як про таке місце, яке “потребує продовження” [9, с. 50], що, своєю чергою, здійснюється через комунікацію, письмо і, врешті, через усі технічні винаходи.

Завдяки розвитку інформаційних технологій тіло може набувати нових рис як *віртуальний текст*. Однак якою мірою ми можемо розшифрувати *текст віртуального тіла*? Адже особу тут замінює її аналог – такий собі *аватар*, двійник особи у мережі Інтернет, який представляє її нове втілення у кіберпросторі. Парадокс цього феномену полягає у тому, що кіберсвіт дає можливість необмеженої свободи, зокрема, бути тим, ким ти не є. Спілкування двох незнайомих людей в Інтернеті – це спілкування двох текстів, які можна сфабрикувати, як завгодно, і як завгодно далеко віддалитися від справжнього співрозмовника. За таких умов можна говорити про зменшення вартості усного спілкування. У світі книг, комп'ютерів, телевізорів, ідеологічних моделей, лінгвістичних шаблонів чільне місце займає порожня балаканина повсякденності (про яку згадував ще М. Гайдегер). *Текст, який не має ні початку, ні кінця, стає адекватною метафорою постмодерністичного світорозуміння*. Розмова як відкриття-себе-іншому стає рідкістю. Проте нелінійні

зв'язки всередині кіберпростору не означають заперечення тілесності (П. Козловський), йдеться лише про нову форму існування тіла як тексту. Такий текст (а саме – гіпертекст) задовольняє всі вимоги постмодерністичної парадигми. Більше того, він є найяскравішою його практичною реалізацією, адже передбачає нескінченну кількість прочитань та перевтілень.

Ж.-Л. Нансі виступає своєрідним противником тілесної концепції Ж. Бодріяра. Для Ж. Бодріяра процес дешифрування є єдиним можливим відношенням до світу і до тіла, оскільки тіло виступає “інформаційною субстанцією”. Для Ж.-Л. Нансі такий процес неможливий і непотрібний через очевидність та відсутність правил розуміння: “У тілі нема нічого, що потребувало би розшифрування, крім того, шифр тіла є саме це тіло – незашифроване, протяжне” [9, с. 73]. Ж. Деріда солідарний із Ж.-Л. Нансі, адже для нього насильством є будь-яка визначеність смислу, що лежить в основі європейського фоноцентризму, тобто переважання мовлення над письмом. За Ж. Дерідою, який є прихильником “нелінійного письма”, тіло як протилежність духу виступає необхідним компонентом відмінності так само, як тиша доповнює дійсність письма. Подібну думку знаходимо в Р. Барта, адже для нього кожне прочитання творить новий текст, звідси не може йтися про жодну визначену інтерпретацію.

Однак, незважаючи на великий внесок постмодерністів у розробку філософії тілесності, їхні теоретичні побудови хибують зведенням усіх тілесних явищ до соціальних конструктів. Не можна не погодитись із тезою О. Гомілко стосовно того, що “постмодерністська концепція суб'єкта виключає самотворчість, усяка характеристика тіла є продуктом соціального маніпулювання” [3, с. 287]. Постмодерністів цікавить переважно соціокультурний вимір особи, соціальний вплив на неї зразків та норм певного соціуму, механізм владного дискурсу та маніпуляції, ідентифікації з певною соціальною групою. За межами їхніх міркувань залишається розуміння тіла як автентичного витвору окремої особи, а це загрожує нівеляцією особової свободи. На нашу думку, тіло особи – це не настільки текст, як твір, що несе у собі, крім соціальних кодів, певну міру неповторності: “По-справжньому вдалий твір – це аура унікальності, і тому він не може бути скопійованим” [7, с. 256]. Звичайно, тіло – це певною мірою текст, який можливо зрозуміти, дешифрувати, адже це необхідна умова комунікації. І завдяки цій здатності певною мірою “людина може читати тіло іншої людини як текст” [10, с. 83]. Водночас багатозначність прочитань будь-якого тексту, зокрема тексту тіла, наявність автентичних елементів призводить до того, що в тілі завжди залишається місце для таємниці, чим не варто нехтувати. Сучасний розвиток кіберпростору спростовує тезу, що тіло завжди – “апарат класифікації, метафора структурованої системи” [10, с. 91]. Воно теж може бути одним із видів нелінійного письма, елементом гіпертексту. Можливість виходу за межі соціальної уніфікації О. Гомілко описує як процес виникнення “постлюдського тіла”. Це “людське тіло, але таке, що не хоче бути визначеним загальноприйнятим стандартом і починає конструювати само себе” [3, с. 289]. Ж.-Л. Нансі, як і попередні дослідники, наголошує на амбівалентній природі тіла: “Знак-самого-себе і само-бутність знака: така подвійна формула тіла при всіх його станах і можливостях, які ми за ним визнаємо” [9, с. 102]. Згідно з ним тіло може виступати у формі смислу, який не піддається розшифруванню, або знака, в якому втрачається смисл, і який уособлює соціальний вимір тілесності. Говорячи про розшифрування, маємо на увазі процес розкриття кодів, значень, символів тіла, що можна зарахувати

до шифрів соціального характеру. При цьому певна кількість автентичних символів залишається закритою.

Отже, в межах постмодерністичної критики тіло постає не лише біологічною, економічною чи віртуальною одиницею, але й також семіотичною (знаковою), яка певною мірою доповнює усі попередні виміри тілесності. Такі постмодерністи, як М. Фуко, Ж. Бодріяр, Ж. Дерида, Ж.-Л. Нансі, Р. Барт доклали неабияких зусиль, щоб показати, чому між тілом і текстом існує двосторонній зв'язок. Вони **не зупиняються на ствердженні того, що тіло є сукупністю певних соціальних знаків, символів, кодів, а йдуть далі, відповідаючи на питання, чи можливе їхнє розшифрування.** Якщо М. Фуко та Ж. Бодріяр наполягають на тому, що тілом можливо маніпулювати, а звідси і декодувати його, то для іншої групи мисленників (Ж. Дерида, Ж.-Л. Нансі, Р. Барта) таке визначення є неприйнятним. Застосовуючи до тексту метафору тіла, вони цим уподібнюють тіло до нескінченного твору, який при однозначному прочитанні втрачає свій справжній смисл.

Загалом, постмодерністична парадигма тілесності, в основі якої лежить французький постструктуралізм, висвітлює лише один бік тіла як тексту, пов'язаний зі соціальним конструюванням ідентичності. Така інтерпретація, що є також характерною рисою марксистських та фрейдистських концепцій, слабо висвітлює інший бік розуміння тілесності, що стосується її персональних вимірів, тому спонукає до доповнень його власними інтенціями. На нашу думку, варто збагатити їх здобутками феноменологічної та християнської інтерпретації, що наголошують на особовому зрізі тіла. Так, наше розуміння тіла дає змогу окреслити його як карту особовості, як сюжет нескінченних інтерпретацій. Співмірність тілесного та духовного, яку беруть за вихідний пункт міркувань, дає можливість трактувати тіло як унікальний вияв людської свободи, не редукуючи його до об'єкта соціальних маніпуляцій.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Барт Р. Удовольствие от текста // Избранные работы: Семиотика: Поэтика: М: Прогресс, 1989. С. 462–518.
2. Бодріяр Ж. Символічний обмін і смерть. Львів: Кальварія, 2004.
3. Гомілко О. Метафізика тілесності: концепт тіла у філософському дискурсі. К.: Наук. думка, 2001.
4. Деррида Ж. О граматології. М.: Ad Marginem, 2000.
5. Енциклопедія постмодернізму. К.: Основи, 2003.
6. Ильин И. Постмодернизм. Словарь терминов. М.: (ИНИОН РАН)–INTRADA, 2001.
7. Козловський П. Постмодерна культура: суспільно-культурні наслідки технічного розвитку // У кн.: Сучасна зарубіжна філософія. Течії і напрями. Хрестоматія. К.: Ваклер, 1996. С. 213–294.
8. Літературознавчий словник-довідник. К.: ВЦ “Академія”, 1997.
9. Нансі Ж.-Л. Cogitus. М.: Ad Marginem, 1999.
10. Сафонік Л. Тіло як соціальна знакова система // Вісник Львівського університету. Серія: філософські науки, 2005. Вип. 8. С. 83–92.
11. Фуко М. Наглядати й карати: Народження в'язниці. К.: Основи, 1998.

## **A BODY AS THE TEXT: SEMIOTICS OF THE POSTMODERN UNDERSTANDING**

**Olga Verbytska**

*Ivan Franko National University of Lviv,  
Universytetska Str., 1, Lviv, 79000, Ukraine,  
e-mail: k\_filos@franko.lviv.ua*

Modern understanding of the concept “text” is analysed. It is shown, how postmodern philosophers (M. Foucault, J. Baudrillard, J. Derrida, J.-L. Nancy, R. Barthes) prove the relation between the body and the text. Methods of social constructing of the body and the using of it as metaphor are viewed. There are separated two groups of postmodernists depending on the solving problem of a body. The members of the first group (M. Foucault and J. Baudrillard) suppose that body is absolutely submit to decodification. The members of the second group (J. Derrida, J.-L. Nancy, R. Barthes) equate body with endless composition, which can't be read synonymously. Summing up, enriching the postmodern conceptions by attainments of the phenomenology and Christian thought and stressing on the importance of the personal aspect are proposed.

*Keywords:* Body, text, semiotics, metaphor

## **ТЕЛО КАК ТЕКСТ: СЕМИОТИКА ПОСТМОДЕРНИСТСКОГО ПОНИМАНИЯ**

**Ольга Вербицкая**

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,  
ул. Университетская, 1, г. Львів, 79000, Украина,  
e-mail: k\_filos@franko.lviv.ua*

Проанализировано современное понимание понятия текста. Показано как обосновывают связь между телом и текстом представители постмодернизма (М. Фуко, Ж. Бодриар, Ж. Деррида, Ж.-Л. Нанси, Р. Барт). Рассмотрены способы социального конструирования тела и его использование в роли метафоры. Выделено две группы постмодернистов в зависимости от того, как они решают проблему тела. Представители первой группы (М. Фуко та Ж. Бодриар) считают, что тело полностью поддается декодированию. Представители второй (Ж. Деррида, Ж.-Л. Нанси, Р. Барт) – приравнивают тело к бесконечному произведению, однозначное прочтение которого невозможно. В заключении сделано предложение обогатить постмодернистские концепции телесности достижениями феноменологической и христианской мысли и акцентировать на важности личностного аспекта.

*Ключевые слова:* тело, текст, семиотика, метафора

*Стаття надійшла до редколегії 23.01.2009  
Прийнята до друку 16.04.2009*